

Het begin van het Westers Schisma (1378).

Sint Catherina van Siena had in 1375 een gesprek met haar latere biograaf, waarin het schisma, dat in 1378 een feit zou zijn, reeds door haar voorspeld werd. In 1375 waren vele steden, dus leken, in opstand tegen het pauselijk gezag. Maar veel erger zou het worden, want geestelijken zouden, als de paus metterdaad zou gaan optreden tegen de vele misstanden bij de geestelijkheid, in opstand tegen hem komen en zouden daardoor een scheuring bewerken. Hoe juist was dit voorzien. De kardinalen, die eerst Bartolomeo Prignano, aartsbisschop van Bari, tot paus Urbanus VI verkozen (8-IV-1378), kwamen al spoedig tegen hem in opstand, omdat deze paus inderdaad misstanden te lijf wilde en kozen toen één hunner, Robert van Genève, tot paus Clemens VII (21-IX-1378). Het waren dezelfde kardinalen, die beide verkiezingen verrichtten, op één na, de kardinaal van St. Pieter, die in de tussenvolgende tijd gestorven was.

Een dieptepunt in de geschiedenis van de Rooms Katholieke kerk was daarmee bereikt. De paus was het "principium unitatis", dat wil zeggen in hem was de eenheid van de kerk belichaamd. Hij had de "plenitudo potestatis", gebaseerd op mattheus XVI:18,19: "...En ik zeg u, dat gij Petrus zijt, en op deze petra zal ik mijn gemeente bouwen en de poorten van het dodenrijk zullen haar niet overweldigen. Ik zal U de sleutels geven van het Koninkrijk der hemelen, en al wat gij op aarde binden zult, zal gebonden zijn in de hemelen, en wat gij op aarde ontbinden zult, zal ontbonden zijn in de hemelen."

Men recht over alle gelovigen, in één hand, want de pausen waren de opvolgers van Petrus volgens de leer. De ontwikkeling van de kerk was dusdanig, dat gedachten aan twee of meer gelijken aan de top niet mogelijk was. Wel kon een paus macht delegeren, dat deed hij aan kardinalen, bisschoppen enz., niet kon zijn zeggenschap gesplitst worden. In 1378 zien wij twee pausen, die, logischerwijze, beiden deze plenitudo potestatis uitoefenen wilden.

Het Westers Schisma, zoals de periode na 1378 genoemd wordt, bracht de wereld in grote verwarring. Na de tweede pauskeuze breidde het conflict zich uit, zozeer, dat de Rooms Katholieke wereld in twee kampen werd verdeeld.

Walter Ullman beschrijft in een van de nieuwe aanwinsten van het instituut, *The origins of the great Schism, a study in fourteenth century ecclesiastical history*, Archon Books, 1967 (reprinted edition), de gebeurtenissen van 1378 en de volgende paar jaar. Hij zet zich af tegen generaliseringen, als zou dit Schisma zijn "the issue of the two contending forces of later medieval world--the new spirit of nationalism and the spirit of international solidarity which formed the basis of old-time Christendom." (p.1.) Beide pausen waren cosmopolitisch én nationalistisch hoezeer ook de 'naties' bij het conflict betrokken raakten en hoezeer ook sprake was van de wens bij velen, een grotere invloed te krijgen op de kerk in eigen land, met als eventuele consequentie, dat iedere natie haar eigen geestelijk opperheer zocht, waarmee de oude kerk zou zijn vervangen. De redenen van het Schisma liggen veeleer binnen de kerk. In de 13^e eeuw werd de idee van pauselijk absolutisme ontwikkeld door kanoniekrechtbeoefenaars. Men realiseerde niettemin, dat een krankzinnige of ketterse paus kon komen, of dat een paus anderszins onbekwaam tot regeren kon worden, en formuleerde daartoe het recht van een algemeen concilie als opperste autoriteit in de kerk, dat de gehele gemeenschap van gelovigen representerde, dat dan ook kon ingrijpen tot zelfbehoud van de kerk. De kardinalen echter, die Urbanus VI niet

meer accepteerden, dachten niet aan een concilie (dat slechts met consent van de paus bijeengeroepen kon worden!), maar aan een soort oligarchie, waarin de pauselijke almacht op zou gaan. De kardinalen, aldus Ullman met twee 14^e eeuwse rechtsgeleerden aan zijn zijde, hadden het recht niet, de zetel, door Urbanus bezet, vacant te verklaren. Alleen bij een duidelijk bewijs van ketterse gezindheid van de paus zou een algemeen concilie slechts het recht hebben een paus te beoordelen: de kardinalen had en geen jurisdictie over de paus (p.143-160).

Niet moeten, volgens Ullman, de oorzaken gezocht worden in de overwegend Franse invloed op de kerk tijdens het verblijf van de pausen te Avignon-"a stone's throw from French territory proper (p.6)"-, immers, in eerste instantie kozen de Franse kardinalen in 1378 te Rome een Italiaan, welke keuze ook door toevallig niet aanwezige kardinalen later werd bevestigd, bovendien was de politiek van de Avignonse pausen gericht geweest op pacificatie van Europa, de herwinning van het Heilige Land en het herstel van de pauselijke gebieden: zij volgden een van Frankrijk zo veel mogelijk onafhankelijke politiek. Ook hier moet men naar de kerk zelf kijken: de verwording van hen, die de hoge ambten bekleedden. De kardinalen verkregen over de paus onconstitutionele en illegale macht, die zij wilden behouden: "The pope, according to their (i.e. cardinals) schemes, was to be a ruler willingly governed by the advice of his counsellors (i.e. cardinals p.7)." Dit leidde tot het conflict van 1378 door de houding van Urbanus VII, die zijn positie verkeerd taxeerde. De kardinalen anderszijds, bleken niet in staat de kerkelijke constitutie te veranderen naar hun opinie. De roep om een algemeen concilie werd groter. Ondanks verzet van pausen en hoge geestelijken kwam dit concilie er ook, maar dan is men 30 jaar verder.

Ullmann verhaalt alleen de verkiezing van beide pausen, de positie van de kardinalen in dezen en de reacties van de wereld, waarbij hij vooral aandacht besteedt aan de reactie in Engeland, waar de zijde van Urbanus VI wordt gekozen. Het persoonlijk element komt bij Ullmann naar voren in zijn karakteristieken van de twee pausen (p.161-167). De tegenstelling ligt daar ook duidelijk: Clemens VII was een neef van de Franse koning, Urbanus VI was een telg uit een arm Napolitaans geslacht. Beiden waren ongeschikt voor het hoogste kerkelijk ambt: Clemens door zijn sluwe, geen middel schuwende, berekening, Urbanus door zijn onbekooktheid en zijn morbide aanmatiging, die geen enkele kardinaal of andere ambtsdrager voorbijging.

Ullmann ziet niet de grondslag van het conflict in de tegenstellinggen tussen personen en naties, hoezeer die ook meegespeeld hebben. Hij ziet als fundamenteel probleem de houding, die men juridisch kan aannemen tegenover een onbekwame paus. Latere feiten wezen uit, dat Urbanus VI onbekwaam was, daarin hadden de kardinalen, die hem ontzetten uit zijn ambt, gelijk. Zij konden echter de iure geen maatregelen nemen, zoals zij die namen. Er was geen recht in dezen: het probleem was dus niet "de lege data", maar "de lege ferenda"--er moest een nieuw recht geformuleerd worden. De oplossing hiervoor is niet gevonden, al heeft het concilie van Constanze (vanaf 1415) een einde gemaakt aan het Schisma, volgens de redenering, dat de congregatie van gelovigen boven de paus stond, dat de gelovigen dus eigenlijk de plenitudo potestatis bezaten. Dat betekende in wezen, dat de priemaatschap van Petrus en zijn opvolgers geattaqueerd werd, een ketter's idee, dat een concilie bewerkte, dat later door het zelfde concilie nogmaals geformuleerd werd, en dat een einde maakte aan het Schisma, zonder overigens aanvaard te worden door de toen gekozen,

weer enige, paus Martinus V (1418).

Met opzet heb ik een belangrijk aspect buiten beschouwing gelaten. Ullmann noemt de rol van het Romeinse volk, zeker, maar hij stelt daarbij, dat de houding van dat volk tijdens de verkiezing van Urbanus VI niet die rol zou hebben gespeeld, die de kardinalen later het recht en de reden kon hebben gegeven te spreken van een "onvrije verkiezing". Wel spreekt hij over grote onrust, zelfs over misleiden van het volk door de kardinalen, maar hij stelt, dat het feit, dat een Italiaan tot paus werd gekozen ook het Romeinse volk tot rust moet hebben gebracht.

De voorgeschiedenis leert anders. Het Romeinse volk was reeds lang onrustig, de afwezigheid van de paus uit de stad was onjuist. Nu waren juist de laatste twee "Avignonse" pausen sterk geporteerd voor terugkeer naar Rome.

Rome, en trouwens geheel Italie, was in die jaren onrustig. Het zijn vooral de Florentijnen en hun bondgenoten, die proberen hun machtsbereik te vergroten. Ook in Rome doen zij hun invloed voelen. Er zijn zelfs plannen, de naar Rome terugkerende paus Gregorius XI te doden, nadat zijn terugkeer in 1377 toch voor velen in Rome het begin van een nieuwe era betekende. Het feit, dat de paus een Fransman was, bleek in het vijandige Italie echter een handicap, bovendien was deze paus niet in staat orde op zaken te stellen, omdat hij reeds zwak van gezondheid was. De adellijke families in Rome probeerden een invloed op hem uit te oefenen, zozeer, dat Gregorius naar Anagni, ongeveer 100 km ten zuiden van Rome, ging. Vandaaruit probeerde hij vrede te verkrijgen met de Florentijnen. Een aanval op Florence zelf mislukte jammerlijk, waardoor uiteraard de onderhandelingen eveneens afgebroken werden. De hulptroepen, die de paus voor deze onderneming had gebruikt, Bretonse huurlingen, plunderden Italie en kwamen daarbij ook op onvriendelijk bezoek in de omstreken van Rome. De positie van Gregorius IX werd er daardoor niet beter op, bovendien trad hij in onderhandeling met een van de grootste vijanden van het Romeinse volk nl. Vico, een Romeinse edele, die lid was geworden van de Florentijnse bond, en die al jarenlang de omstreken van Rome onveilig had gemaakt. Gregorius probeerde echter met deze onderhandelingen zijn eigen positie te versterken. Een verdrag werd gesloten en ook Rome legde zich bij dit verdrag neer, en paus Gregorius kon eind 1377 weer in Rome komen. Deze terugkomst was voor het Romeinse volk geenszins een reden, hem welgezind te worden: het murmurde, dat de paus slechts weer in de stad was gekomen, omdat hij geen andere winterresidentie kon betrekken.

Aan het einde van het jaar 1377 zien wij weer Florentijnen in de stad, die het volk van Rome opzetten hun libertá, hun vrijheid, te bevechten. Geld werd rondgegeven, om het volk op te zetten tegen het pauselijk regiem.

Het gaat niet aan in details de verdere ontwikkeling te volgen, men leze daartoe het artikel van Richard C. Trexler, Rome on the eve of the Great Schism, in Speculum, XLII, 3, juli 1967.

Ullmann laat deze voorgeschiedenis geheel rusten; echter het blijkt belangrijk voor de stemming in Rome tijdens de verkiezingen, die na de dood van Gregorius werden gehouden. Het merendeel van de kardinalen, dat ter keuze aanwezig was, was Frans, in ieder geval niet - Italiaans. Er was een grote stroming, geïnspireerd door Florence en haar bondgenoten, tegen het pauselijk regiem, het Romeinse volk was door allerlei intriges onrustig, tot revolutie bereid. Waren de verkiezingen vrij of onvrij is de voornaamste vraag, die bij de beoordeling van de houding van de kardinalen naar voren komt. Het hoeft geen be-

toog, dat al de factoren, die nu summier zijn geschetst, deze vraag een moeilijk antwoord bieden. Ullmann stelt, dat de verkiezing van Urbanus VI, toen deze bekend werd, geen revolte verwekte. Maar het feit, en dat vermeldt Ullmann niet, dat eind 1377 plannen hebben bestaan om alle ultramontaanse, d.w.z. in het bijzonder alle Franse kardinalen om te brengen, moet bij de laatsten toch wel een angstig gevoel hebben gegeven, en een vrije verkiezing niet in de hand hebben gewerkt. Zo kan men achter Ullmann's conclusie, dat het beroep van de kardinalen op dwang ongegrond was, toch een vraagteken blijven zettten.

Dit neemt niet weg, dat een tweede paus werd gekozen, en dat het Westers Schisma een feit werd. Het probleem van onvermijdelijkheid zullen wij in deze gang van zaken laten rusten. Het boek van Ullmann... bied zeer veel wetenswaardigheden--ik heb ze genoemd. Vooral het juridisch aspect komt bij hem sterk naar voren, des te sterker echter weegt het argument van "vrije" of "onvrije" verkiezing, waarbij de kardinalen zo niet vrij uit gaan, dan toch ook weer niet geheel onjuist hebben gehandeld.

1378, een veelbewogen jaar, met een lange voorgeschiedenis, met een naspel, dat veel in de kerk in beweging heeft gesteld. De verkiezing van Urbanus VI is daarin een belangrijk moment, niet alleen door het feit, maar juist door de culminatie van krachten en tegenkrachten, die hebben meegespeeld.

J.v.Herwaarden.

(drs J. van Herwaarden is als wetenschappelijk assistent verbonden aan het Instituut voor Geschiedenis te Groningen.)

Uit het rijke historische

Leven . .

